

De individualisering van de sociale zekerheid, tussen utopie en dwaling

Bea Cantillon
Joris Ghysels
Marjolijn De Wilde

juni 2009

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID HERMAN DELEECK
UNIVERSITEIT ANTWERPEN - Stadscampus

<http://www.centrumvoorsociaalbeleid.be>

D/2009/6104/05

Inhoud

1	Inleiding	1
2	De sociale doelmatigheid en de economische doeltreffendheid van de sociale zekerheid.....	2
3	Het eerste spanningsveld: de sociale zekerheid tussen verzekering en solidariteit	2
4	Het tweede spanningsveld: de emancipatie tussen droom en daad	4
4.1	Feitelijke individualisering	4
4.2	Blijvend verschil tussen mannen en vrouwen	6
4.3	Emancipatie in twee snelheden	7
5	Het derde spanningsveld : individuele en relationele sociale risico's	9
6	Besluit	12
	Bibliografie	13

1 Inleiding

De vraag of en hoe sociale zekerheidsrechten moeten/kunnen geïndividualiseerd worden is een aanslepende kwestie die nu meer dan een kwarteeuw op de beleidsagenda staat (zie bv. Cantillon, 1989). Het debat is te kaderen in de grondige veranderingen in de samenleving die verband houden met de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen, de gezinsdestabilisering en de groei van andere dan het traditionele gezinsverband.

In tegenstelling tot de directe belastingen waar doorheen opeenvolgende hervormingen een quasi volledige individualisering van de heffingen werd doorgevoerd was er in de sociale zekerheid veeleer sprake van een versterking van het gezinsgebonden karakter van de bescherming. Op enkele cosmetische ingrepen na (in het leefloon en de bijstand voor ouderen worden de rechten nu nog wel berekend in functie van het totale gezinsinkomen maar de uitkeringen worden verdeeld over de partners, zie kaderstuk) werd een steeds groter aantal uitkeringen rechtsreeks of onrechtstreeks gekoppeld aan het gezinsinkomen. Vooral in de kinderbijslagen werden soms erg ingewikkelde regelingen getroffen om het systeem aan te passen aan de groeiende complexiteit van gezinsvormen. Ook hier werd niet de weg van de individualisering gevolgd.

De reden waarom de individualisering in de sociale zekerheid een erg taai probleem blijkt te zijn is gelegen in het feit dat het debat zich plaatst in drie grote spanningsvelden.

Het eerste spanningsveld heeft betrekking op de aspecten van verzekering en solidariteit die het wezen uitmaken van de werking en van de doelstellingen van de sociale zekerheid. Binnen dit spanningsveld leunt de individualisering aan bij het verzekeringsaspect terwijl de gezinsmodalisering veeleer tot de sfeer van de (verticale en horizontale) solidariteit behoort.

In het tweede spanningsveld staat de emancipatie ‘tussen droom en daad’: tegenover het maatschappelijk streven naar emancipatie en economische verzelfstandiging van vrouwen (en moeders) staat het feitelijk onvoltooide karakter van de emancipatie én de sterke sociale gelaagdheid ervan. Individualisering ondersteunt de emancipatie begrepen als economische verzelfstandiging terwijl het principe van de gezinsmodalisering staat voor de sociale bescherming van individuen en gezinnen die om velerlei redenen (nog) niet of minder economisch zelfstandig zijn.

Het derde spanningsveld situeert zich op het vlak van de aard van de sociale risico's waartegen de sociale zekerheid een bescherming moet bieden: ofschoon deze risico's veel sterker individueel bepaald zijn dan voorheen blijven zij in belangrijke mate relationeel van aard. De sociale bescherming en de vraag naar individualisering ervan staan midden in dit spanningsveld, tussen de individualiteit en de relationaliteit van sociale risico's en verantwoordelijkheden.

In deze bijdrage kijken we naar deze spanningsvelden en plaatsen ze tegen de algemene achtergrond van een sociale zekerheid die gekenmerkt wordt door een grote ondoelmatigheid en ondoeltreffendheid.

2 De sociale doelmatigheid en de economische doeltreffendheid van de sociale zekerheid

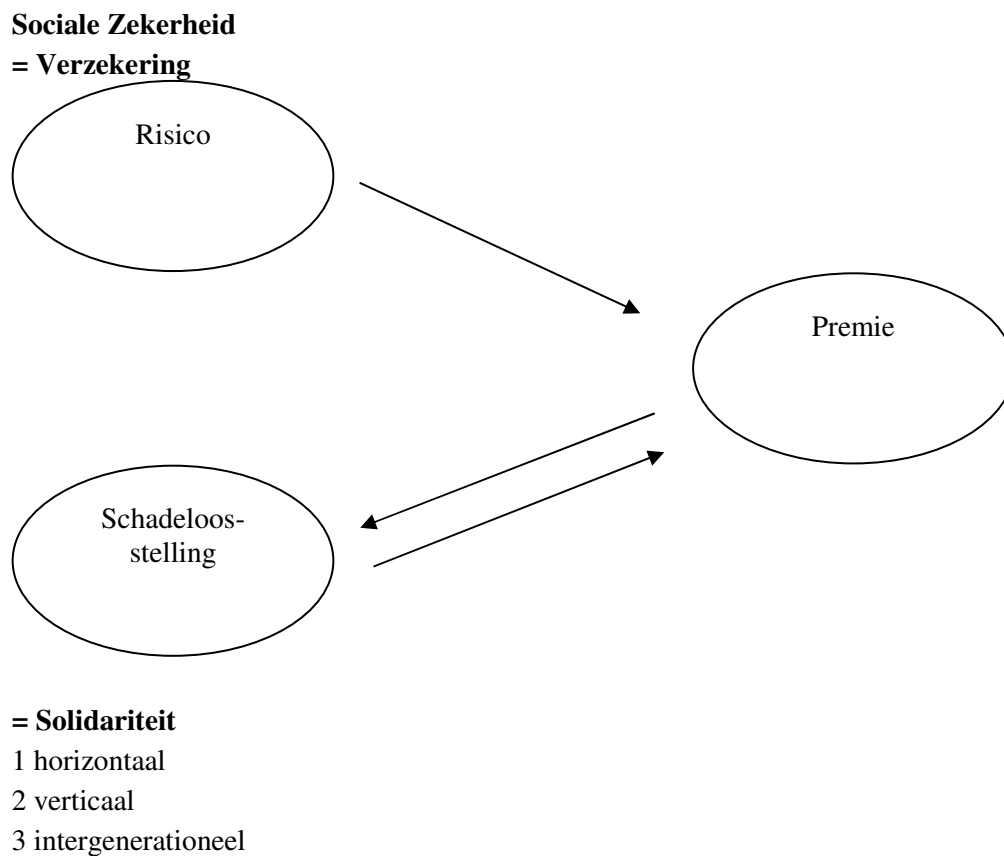
Voor we nadenken over voorstellen die de opbouw van de sociale zekerheid fundamenteel wijzigen, kijken we inleidend naar haar doelmatigheid. In hoeverre slaagt ze erin tegemoet te komen aan de twee doelen die ze zichzelf stelt, namelijk een minimaal inkomen garanderen en een zeker behoud van de levensstandaard? We hernemen daarbij kort de resultaten van de CSB-analyse waarin België vergeleken wordt met de Europese landen die net als België een hoge welvaart hebben en een relatief gelijke verdeling hiervan. België blijkt op een aantal punten achterop te lopen in de Europese kopgroep (Cantillon, Marx, Rottiers, Van Rie, 2007). Op vlak van welvaart neemt België een mediane positie in. Met betrekking tot tewerkstelling en werkloosheid scoort België slecht tot zeer slecht. De algemene tewerkstelling ligt ten opzichte van de 8 andere landen zeer laag. Het is niet zozeer bij vrouwen en moeders dat de activiteitsgraden laag zijn. Vooral laaggeschoolden, ouderen, jongeren en in overtreffende trap allochtonen zijn in België minder tewerkgesteld. België telt gemiddeld meer ontvangers van uitkeringen, dit voornamelijk onder voornoemde categorieën. Vooral de groep bijstandstrekkers is in vergelijking met de andere landen groot. De sociale bijstanduitkeringen, de uitkeringen voor werkloosheid in de initiële periodes en de pensioenen liggen in België onder het gemiddelde van de kopgroep. Het armoederisico ligt dienovereenkomstig in België hoger dan in de andere landen uit de kopgroep, met betrekking tot een langdurig armoederisico scoort België gemiddeld. Eén groep scoort bijzonder slecht wat armoederisico betreft, namelijk de uitkeringstrekkers (Cantillon, e.a., 2007). Tevens blijkt dat 65-plussers in Vlaanderen (en België) meer risico lopen op armoede dan in de andere kopgroeplanden. Daarmee is het uitgangspunt gesteld die elke reflectie over individualisering moet leiden: onze sociale zekerheid kent een sociale ondoelmatigheid die groter is dan elders in de kopgroeplanden van Europa. Gegeven een vergelijkbaar uitgavniveau is zijn ook ondoeltreffend.

3 Het eerste spanningsveld: de sociale zekerheid tussen verzekering en solidariteit

De sociale zekerheid combineert het verzekeringsprincipe en het solidariteitsprincipe. Volgens sommigen staat het verzekeringsprincipe onder druk door systemen als ‘afgeleide rechten’ en ‘gezinsmodulering’. Binnen de verzekeringslogica kunnen enkel personen die een bijdrage betalen verzekerd zijn. De hoogte van deze bijdrage is afhankelijk van het risico dat een persoon loopt op de gebeurtenis waarvoor hij of zij zich verzekert en van de kostprijs die aan deze eventuele gebeurtenis verbonden is (schadeloosstelling). Hoe meer kans iemand loopt op een gebeurtenis hoe hoger diens premie wordt. Hoe hoger de kost van het risico waarvoor hij of zij zich wil verzekeren hoe hoger de premie. Tevens geeft een hogere premie recht op hogere schadeloosstellingen (zie figuur 1). Het verzekeringsprincipe is duidelijk aanwezig in de sociale zekerheid maar wordt steeds meer gemilderd door het solidariteitsprincipe. De twee belangrijkste doelen van de sociale zekerheid bestaan er immers in voor iedereen een minimaal inkomen te waarborgen en aan iedereen de kans te geven de verworven levensstandaard enigszins te handhaven. Dit betekent dat het

proportionaliteitsverband tussen bijdrage en uitkering, zoals in de verzekeringslogica gangbaar is, niet strikt gehanteerd kan worden. Vooreerst is er in de sociale verzekering geen band tussen het risico en de premie: laaggeschoolden betalen eenzelfde sociale bijdrage voor de werkloosheidsverzekering dan hooggeschoolden en voor de 60-jarige hartpatiënt geldt eenzelfde bijdrage voor de ziekteverzekering dan voor een gezonde jonge man of vrouw. Bovendien is verwachte hoogte van schadeloosstelling lang niet allesbepalend met betrekking tot de hoogte van de premie die verzekerden moeten betalen. Er zijn bijkomende parameters, zoals het inkomen of de samenstelling van het gezin die bepalen hoeveel iemand betaalt aan de sociale zekerheid en op hoeveel bijdrage hij of zij recht heeft. Concreet betekent dat dat sommige mensen meer inbrengen in de sociale zekerheid dan ze er ooit van terugkrijgen en omgekeerd.

Figuur 1. Institutionele kader Sociale Zekerheidssysteem in België.

Het solidariteitsprincipe werkt in voornamelijk drie richtingen. Men spreekt over horizontale, verticale en intergenerationele solidariteit. De horizontale solidariteit verwijst naar de solidariteit van lage risicogroepen met hoge risicogroepen. De premie die een persoon moet betalen is niet afhankelijk van het risico dat hij loopt op een gebeurtenis. Het wordt daarentegen berekend als een voor iedereen gelijklopend percentage van de eigen inkomsten. De verticale solidariteit corrigeert de strakke link tussen de betaalde bijdrage en de ontvangen schadeloosstelling in de verzekeringen. Vermits de sociale zekerheid een behoud van de verworven levensstandaard nastreeft, worden de uitgekeerde bedragen van bijvoorbeeld een werkloosheidsuitkering mede bepaald door het tot aan de werkloosheid ontvangen loon. Maar, dit gebeurt binnen minimum en maximumgrenzen die zeker in het geval van de

werkloosheid niet ver van elkaar liggen. Dit betekent dat hoge loontrekkers meer bijdrage betalen vergeleken met de uitkeringen waarop ze recht hebben en, omgekeerd, dat lage inkomenstrekkingen relatief minder bijdragen. Wat ook onder de verticale solidariteit valt is de gezinsmodulering van de meeste sociale uitkeringen. Daarbij is de hoogte van het uitgekeerde bedrag afhankelijk van de samenstelling van het gezin (gehuwd of samenwonend, met of zonder kinderen). Omdat de veronderstelde behoefte er hoger is krijgen ééninkomensgezinnen en gezinnen met kinderlasten hogere uitkeringen dan alleenstaanden en meerinkomensgezinnen. Ten slotte is er de intergenerationele solidariteit, die via het omslagsstelsel zorgt voor een solidariteit van de actieve bevolking die bijdragen betaalt voor de niet actieve bevolking.

De principes van afgeleide rechten en gezinsmodulering zijn ontstaan om tegemoet te komen aan de hierboven genoemde doelen van de sociale zekerheid. Mensen die zorgarbeid opnemen (destijds vooral huismoeders), die geen betaalde arbeid verrichten en dus geen bijdragen te betalen hebben, in de verzekeringslogica, geen recht op gezondheidszorg, pensioenen etc. Hiervoor werd een oplossing uitgewerkt, door hen via hun (werkende) echtgenoot alsnog recht te geven op deze levensnoodzakelijke voorzieningen. Personen die op bv. een werkloosheidsuitkering terugvallen en alleen zijn hebben andere noden dan zij die samenwonen en zij die een gezin te onderhouden hebben. Vandaar het invoeren van o.a. gezinsmodulering in de sociale zekerheid. Op zich bekeken versterken deze maatregelen dus de solidariteit binnen de sociale zekerheid.

Meer recent is het individualiserings- versus gezinsmoduleringsdebat ook expliciet in het spanningsveld gekomen van ‘activering’ versus ‘beschermen’. Met de intrede van de ‘actieve welvaartsstaat’ werden aan de twee oorspronkelijke doelstellingen van de sociale zekerheid (het waarborgen van een minimuminkomen en van de verworven levensstandaard) een derde doelstelling toegevoegd, nl. ‘actieve participatie’. De sociale zekerheid moet niet alleen ‘beschermen’ maar ook aan ‘risico-preventie doen’, onder meer door aan uitkeringstrekkingen incentieven te geven om zich op de formele arbeidsmarkt te begeven. De vraag of en hoe het systeem van overlevingspensioenen voor weduwen(aars) op actieve leeftijd moet gehandhaafd blijven situeert zich in dit spanningsveld.

4 Het tweede spanningsveld: de emancipatie tussen droom en daad

4.1 Feitelijke individualisering

De recente sociaaldemografisch veranderingen oefenen een grote druk uit op systemen als ‘afgeleide rechten’ en ‘gezinsmodulering’. Deze veranderingen situeren zich op vlak van gezinssamenstelling en scholings- en activiteitsgraad van vrouwen. In 1961 bestond slechts een goede 25% van de gezinnen uit slechts één volwassene, al dan niet met kinderen. In 2007 steeg het aandeel tot bijna 50% van alle gezinnen (zie tabel 1). Binnen de groep eenoudergezinnen en de groep alleenwonenden zijn de vrouwen oververtegenwoordigd, met respectievelijk bijna 10 en bijna 18% van alle gezinnen. Bij deze vrouwen is de kans reëel dat hun alleen wonen het gevolg is van een scheiding. Als zij voor deze scheiding geen beroep

hadden en voor hun sociale rechten afhankelijk waren van hun echtgenoot, kunnen zij niet terugvallen op persoonlijk opgebouwde rechten, wat hen extreem kwetsbaar maakt.

Tabel 1. Evolutie samenstelling huishoudens in % van het aantal gezinnen.

Jaar	Echtparen met en zonder kinderen	Eenoudergezinnen	Alleenwonenden
1961	65	5	17
1970	64	5	19
1991	58	9	28
2004	48	13	33
2007	46	14	34

Bron: De Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (het vroegere NIS).

Deze verandering in samenleefrelaties gaat gepaard met en/of wordt veroorzaakt door een toename van de scholings- en activiteitsgraad van vrouwen. Dat deze toename zich op zeer korte tijd voltrok wordt duidelijk in tabel 2, waarin huidige schoolverlaters vergeleken worden met 25- tot 49-jarigen en 50- tot 64-jarigen. De afname van laaggeschoolde en de toename van hooggeschoolde vrouwen is significant. Uit tabel 3 blijkt bovendien dat op ongeveer een halve eeuw tijd een verdubbeling van de activiteitsgraad onder vrouwen werd verwezenlijkt.

Tabel 2. Scholingsgraad van verschillende generaties Belgische vrouwen.

Leeftijd	Laaggeschoold	Middengeschoold	Hooggeschoold
Schoolverlaters (2006)	12	40	49
25-49 jaar (2007)	20	39	41
50-64 jaar (2007)	50	30	20

Bron: steunpunt WSE + VDAB (VDAB, 2008).

Tabel 3. Evolutie activiteitsgraad (= aandeel werkenden en werkzoekenden in totale bevolking) mannen en vrouwen (15-64 jarigen).

Jaar	Activiteitsgraad mannen	Activiteitsgraad vrouwen
1960	76	30
1970	72	32
1990	62	41
2004	73	58
2007	74	60

Bron: De Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie + CSB-site.

Deze recente daadwerkelijke verschuivingen, samen met een ander waardebesef stellen een aantal principes in de sociale zekerheid in vraag. Dit nieuwe waardebesef draagt een vooruitgang van de gelijkmaking van vrouwen en mannen wat scholing en betrokkenheid bij arbeid betreft en de gelijkschakeling van gehuwde, samenwonende en alleenwonende individuen hoog in het vaandel. Dit betekent dat rechten die vooral gehuwde en thuisblijvende vrouwen ten goede komen onder druk komen te staan.

4.2 *Blijvend verschil tussen mannen en vrouwen*

De toegenomen scholings- en activiteitsgraad verkleint de afhankelijkheid van vrouwen van hun echtgenoten of partners. Het stelt hen in staat om eigen rechten op te bouwen. Toch kunnen we niet zonder meer stellen dat de emancipatie zich volkomen voltrokken heeft. Er blijft een verschil tussen mannen en vrouwen, bijvoorbeeld op vlak van werkgelegenheid en loon. In oktober 2006 was het verschil in gemiddeld voltijds bruto maandloon tussen mannen (2.846 euro) en vrouwen (2.491 euro) 345 euro (Bever, De Spiegeleire, Gilbert, Van Hove, 2009). In tabel 4 maken we op basis van de EU-SILC databank een vergelijking per leeftijdsgroep. In elke leeftijdsgroep blijken mannen meer te verdienen dan vrouwen. Uit tabel 5 blijkt tevens dat in echtparen de man gemiddeld de grootste bijdrage levert aan het huishoudinkomen. De verschillen tussen de leeftijdsgroepen in tabel 4 en 5 zijn vermoedelijk vooral aan cohorteneffecten te wijten.

Tabel 4. Brutojaarinkomen in euro van voltijds of deeltijds werkende mannen en vrouwen in 2006 volgens leeftijd.

Leeftijd	Man	Vrouw	Vershil
25-34 jaar	239.276.332	182.644.278	56.632.054
35-44 jaar	280.722.442	178.017.412	102.705.030
45-54 jaar	278.294.125	155.934.982	122.359.143
55-64 jaar	145.816.223	54.157.144	91.659.079
65-74 jaar	1.724.973	1.162.756	562.217
75-80 jaar	1.659.758	1.152.658	507.100

Bron: EU-SILC België 2006 + eigen berekeningen.

Tabel 5. Inkomen van Belgische vrouw in % van dat van haar echtgenoot in 2006 volgens leeftijd.

Leeftijd	%
25-34 jaar	80
35-44 jaar	75
45-54 jaar	84
55-64 jaar	68
65-74 jaar	61
75-80 jaar	40 (N=72)

Bron: EU-SILC België 2006 + eigen berekeningen.

Als we naar de werkeloosheid kijken dan bleek van de mannelijke beroepsbevolking in augustus 2008 6% werkloos, bij de vrouwen was dat 8%. Eind 2007 werkte 72% van alle mannen en slechts 60% van alle vrouwen (VDAB, 2008). Vrouwen tussen 18 en 59 jaar wonen tevens vaker in een huishouden zonder arbeidsinkomen dan mannen, nl. ongeveer 15% t.o.v. ongeveer 11%. Op erg hoge leeftijd (75+) leeft 40% van de vrouwen alleen, bij mannen is dat slechts 15%. Het armoederisico van vrouwen ouder dan 65 jaar ligt in 2005 net boven de 20% in België, bij mannen is dat net onder de 20% (Eurostat, 2008).

Het is een illusie ervan uit te gaan dat het individualiseren van de sociale zekerheid of het vergroten van de mogelijkheden voor vrouwen om hun eigen rechten op te bouwen de emancipatie van de vrouw zou kunnen voltooien. Pensioenen zijn immers in hoofdzaak gerelateerd aan deelname aan de arbeidsmarkt en aan de hoogte van de lonen. Vermits deze twee laatste genderafhankelijk zijn (zie tabel 3 en 4), zullen ook de pensioenen dat blijven, wat betekent dat het doorsnee pensioen van vrouwen lager zal blijven liggen dan het doorsnee pensioen van mannen (zie tabel 4). Zolang deelname aan arbeid als belangrijkste voorwaarde voor uitkerings- en pensioenrechten wordt gehanteerd, is het sociale zekerheidsstelsel gebaseerd op de loopbaan van mannen en niet op deze van alle individuen, waartoe ook moeders die zorgarbeid verrichten behoren (Frericks, 2007).

4.3 *Emancipatie in twee snelheden*

Cantillon, Ghysels, Thirion, Mussche en Van Dam (2000) toonden bovendien aan dat de blijvende verschillen tussen mannen en vrouwen sterk sociaal gelaagd zijn. Zij besluiten op basis van de Luxembourg Income Study dat laaggeschoolde vrouwen minder deelnemen aan het arbeidsleven dan hooggeschoolde vrouwen. Dit betekent dat zij, meer dan hun hooggeschoolde seksegenoten, afhankelijk zijn van ofwel het inkomen van hun echtgenoot of van een werkloosheids- of bijstandsuitkering. In 1992 was van de laaggeschoolde vrouwelijke bevolking tussen 20 en 59 jaar 29% aan het werk in België, voor de middengeschoolden was dat 59% en voor de hooggeschoolden 82%. De vrouw/manratio met betrekking tot tewerkstelling lag voor deze hooggeschoolden ook relatief dicht bij 1, namelijk 0,92. Voor de laaggeschoolden bedroeg deze ratio slechts 0,45 (Cantillon, e.a., 2000). Uit een analyse op de GEZO-databank blijkt dat van de laaggeschoolde Vlaamse vrouwen met jonge kinderen 2/5^e aan het werk is, waar dat bij de hooggeschoolde vrouwen 4/5^e is. Opvallend is ook het verschil tussen de groepen in voltijdse of deeltijdse arbeid. Hooggeschoolde vrouwen werken veel vaker voltijds dan laaggeschoolde en middengeschoolde vrouwen (Ghysels & Debacker, 2007 - zie tabel 6).

Tabel 6. Activiteitsstatus 2004-2005 Vlaamse vrouwen met kinderen jonger dan 11 jaar volgens opleiding.

Activiteitsstatus/Opleiding	Laaggeschoold (N=145)	Middengeschoold (N=334)	Hooggeschoold (N=453)
Voltijds	13	25	41
Deeltijds	25	34	39
Niet actief	62	41	20

Bron: GEZO-databank (= bevraging van 3000 Vlaamse gezinnen) – Ghysels & Debacker, 2007, p. 126, tabel 5.5.

Deze sociale gelaagdheid toont zich ook naar het pensioen toe. Laaggeschoolde vrouwen worden vroeger dan hooggeschoolde vrouwen afhankelijk van een vorm van pensioenregeling. Van de laaggeschoolde vrouwen tussen 55 en 59 jaar is in België in 2005 slechts een goede 25% aan het werk. Van de hooggeschoolde vrouwen is dat nog 50%. Voor de 60- tot 64-jarigen zakken deze percentages naar 5 en 20% (zie tabel 7 - Eurostat, 2008). Dit

betekent dat laaggeschoolde vrouwen vroeger dan hun hooggeschoolde leeftijdsgenoten afhankelijk worden van een pensioenuitkering, die zoals hierboven bleek in het algemeen uitzonderlijk laag ligt in België.

Tabel 7. Tewerkstellingsgraad van Belgische oude vijftigers en jonge zestigers in 2005 (vrouwen).

Leeftijd	Laaggeschoold	Middengespoold	Hooggeschoold
54-59 jaar	25	34	50
60-64 jaar	5	15	20

Bron: Eurostat, LFS (Eurostat, 2008).

De recente sociaal-demografische veranderingen vragen om een aanpassing van de sociale zekerheid. Deze aanpassing mag echter niet vertrekken van het vermoeden of de hoop dat vrouwen en mannen qua scholing en tewerkstelling gelijkgesteld zijn of ooit zullen zijn. Vooral onder de laaggeschoolde vrouwen, die meer dan hun hooggeschoolde seksegenoten afhankelijk zijn van de sociale zekerheid, is de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen groot.

De praktijk: hervormingen in de leeflonen

Dat individualisering van de sociale zekerheid niet altijd een garantie op bijvoorbeeld meer activering betekent, blijkt uit een recente evolutie bij leefloontrekkers. Ten gevolge van de hervormingen van 2003 in het leeflonenstelsel is het recht op een leefloon geïndividualiseerd. Dit betekent dat er geen gezinsleeflonen meer bestaan, maar dat elke partner recht heeft op de helft van wat vroeger een gezinsleefloon was. De beide lonen van partners samen komen overeen met het leefloon van een volwassene in een eenoudergezin. Deze individualisering heeft grote gevolgen voor de koppels die leefloontrekkend zijn. Zij hebben, in tegenstelling tot alleenstaanden en eenoudergezinnen, wanneer zij deeltijds gaan werken aan een minimumloon immers geen recht op een vrijstelling voor socio-professionele integratie (SPI). Deze vrijstelling houdt in dat het OCMW het verschil tussen het nieuwe loon en het eerdere leefloon bijpast (= niet belastbaar). Omwille van het lage persoonlijke leefloon (1 januari 2008 = 455,96€ per partner) mislopen de leefloontrekkers in een koppel die overgaan naar een laag deeltijds inkomen deze bijpassing, wat de meeropbrengst van deeltijds werken aan een minimumloon in 2008 beperkte tot 2%, terwijl dat in 2002 nog 30% was (Bogaerts, 2008). We kunnen stellen dat de individualisering van de leeflonen, zonder de nodige bijkomende aanpassingen, hier een werkloosheidsval gecreëerd heeft.

5 Het derde spanningsveld : individuele en relationele sociale risico's

De momenteel bepleite individualisering van de sociale zekerheid gaat uit van een individueel levensperspectief, waarin een individu persoonlijke keuzes maakt die hem of haar in staat stellen al dan niet individuele rechten op te bouwen. Zulke benadering gaat echter voorbij aan de fundamenteel relationele context waarin keuzes gemaakt worden, zowel in de feiten als in de persoonlijke aspiraties. Zo toont het Europees waardenonderzoek aan dat een gelukkig gezinsleven met stip de belangrijkste waarde blijft van de Vlamingen (en alle andere Europeanen trouwens) (Van den Akker, Halman en De Moor 1994)¹.

Vaak wordt erop gewezen dat de paradoxale combinatie van het blijvende belang van het gezinsleven en de stijgende scheidingscijfers, veel van doen heeft met de individualiseringstendens in de samenleving en de gestegen verwachtingen die daaruit voortvloeien, bijvoorbeeld jegens de partner. Als maatschappelijke waarde impliceert individualisering met andere woorden niet dat mensen hun levens los van elkaar gaan inrichten.

Han en Moen (1999, 2001) illustreren dat mooi met gegevens van voltooide beroeps carrières van mannen en vrouwen in de Verenigde Staten. Die blijken sterk aan elkaar gekoppeld, waarbij het vooral vrouwen zijn die hun carrière lieten afhangen van het arbeidspatroon van hun echtgenoot². Ook voor de Europese lidstaten wijzen onderzoeksresultaten erop dat de koppeling van carrières nog steeds voortduurt, al verschuift de aard van de onderlinge afstemming enigszins. In Ghysels (2004) toonden we bijvoorbeeld hoe in drie Europese landen met een uiteenlopend sociale zekerheidssysteem en waardenpatroon (Spanje, Denemarken en België) mannen en vrouwen hun arbeids- en zorgbeslissingen op elkaar afstemmen. Dat leidt tot verschillende types koppels waarbij mannen met een tijdsintensieve job eerder samenleven met vrouwen die ook meer dan gemiddeld actief zijn in de arbeidsmarkt en omgekeerd zorggerichte vrouwen eerder een partner hebben die meer dan gemiddeld tijd besteedt aan zorg voor de kinderen. Voor de sociale zekerheid heeft dit tot gevolg dat de sociale risico's nog meer geconcentreerd zitten dan een analyse van individuele kenmerken al doet vermoeden. Vrouwen met een relatief zwakke band met de arbeidsmarkt wonen meer dan gemiddeld samen met mannen die ook al geen sterke positie hebben op de arbeidsmarkt.

Een voorbeeld hiervan is te vinden in tabel 8, die voor ouders in Vlaanderen twee belangrijke resultaten samenbrengt. Ten eerste toont de tabel dat partners meestal hetzelfde opleidingsniveau hebben. Ten tweede geeft de tabel meer achtergrond bij de algemene positieve correlatie van gewoonlijke werkuren bij Vlaamse ouders, die 0,10 bedraagt³. In de tabel is immers te zien dat laaggeschoolde moeders niet alleen zelf gemiddeld lage werkuren hebben, maar dat hetzelfde geldt voor hun typische partners (eveneens laaggeschoolde

¹ Meer recente cijfers bevestigen dit. In de bevraging van 1990 gaven 84% van de Belgen aan dat ze het gezin erg belangrijk vonden in het leven, terwijl dat in 1999 steeg tot 87% (cijfers online, nog eens ruim 10% vindt het gezin 'belangrijk').

² Dit is niet zo verwonderlijk, omdat Han en Moen (2001) carrières analyseren van gepensioneerde koppels. Of het genderspecifiek patroon zal blijven bestaan, moet de toekomst uitwijzen.

³ Met een significantieniveau van meer dan 99,9%.

mannen). Een tussentijdse conclusie is dan ook noodzakelijk dubbel. Enerzijds is duidelijk dat de relatie de keuzes mee bepaalt, maar anderzijds geldt ook dat die relatie niet vanzelfsprekend voor een gezinsinterne verzekering zorgt omdat partners elkaars risico's niet compenseren⁴.

Tabel 8. De arbeidssituatie van moeders en hun partner in Vlaanderen.

Hoogste diploma van de moeder		Gemiddelde gewoonlijke werkuren (week)	% met partner met gelijk niveau van opleiding	Gemiddelde werkuren van partner met gelijk niveau van opleiding
Maximaal lager middelbaar	16%	16	51%	34
Hoger middelbaar	37%	23	51%	40
Hoger onderwijs	46%	29	66%	44

Bron: GEZO databank, 2004-2005 - Selectie: 1449 koppels met kinderen jonger dan 16 in Vlaanderen

Verder mogen we niet uit het oog verliezen dat de samenhang van carrières niet genderneutraal is. Overal in Europa, ook bij de relatieve kampioenen van de gendergelijkheid in Scandinavië, is deeltijds werk bijna uitsluitend een zaak van vrouwen en wordt het ouderschapsverlof grotendeels door vrouwen opgenomen. De concentratie van het al dan niet deeltijds en/of tijdelijk terugschroeven van de beroeps carrière bij vrouwen, zorgt ervoor dat zij minder sociale zekerheidsbijdragen betalen en - mocht een individuele verzekeringslogica primeren - minder trekkingsrechten verzamelen.

Een eerste bedenking bij een eventuele individualisering van de sociale zekerheid heeft daarom betrekking op de legitimiteit van gelijkgestelde periodes. Welke onderbrekingen van de beroepsactiviteiten zullen we als maatschappelijk legitiem aanvaarden, als gelijkwaardig aan beroepsarbeid bekijken en dus met een trekkingsrecht belonen? Gaat het enkel om periodes van ouderschapsverlof en tijdskrediet of vinden we ook een tijdelijk terugtreden uit de arbeidsmarkt aanvaardbaar? En wat als iemand na een jarenlange loopbaanonderbreking de weg naar de arbeidsmarkt niet meer terugvindt? Hoeveel kinderjaren willen we dan compenseren? Daarbovenop komt de heikele vraag van het niveau van de compensatie. Zullen we uitgaan van een minimumniveau, het loonniveau van net voor de start van de onderbreking of volgen we eerder een gemiddeld loonontwikkelingspatroon van iemand die haar beroeps carrière niet onderbreekt?

Dit laatste lijkt misschien een overdreven verwachting. Dat is het zeker als we ervan uitgaan dat het mensen op elk moment van hun leven vrij staat keuzes te maken, waarbij ze beter dan wie ook in staat zijn hun persoonlijke afweging van de voor- en nadelen te maken en dus eventueel bewust kiezen voor een lager geldinkomen. Zelfs zonder in te gaan op alle sociale beperkingen van de individuele keuzevrijheid, maakt ons voorgaand relationeel verhaal duidelijk dat mensen geen persoonlijke afweging maken. Vrouwen en mannen overleggen over een gezamenlijke levensloop, waarbij de vrouwelijke zorgrol vaak carrièrekosten

⁴ Misschien moesten we schrijven 'niet meer'. Het model van het kostwinnersgezin veronderstelt namelijk dat de huishoudelijke arbeid van de vrouwelijke partner de beroeps carrière van de mannelijke partner ondersteunt en bevordert, wat in het voordeel is van beiden (zolang echtscheiding en vrouwelijke tewerkstelling buiten beeld blijven, wel te verstaan).

impliceert en van mannen geen soortgelijke opofferingen verwacht worden. Zolang dit patroon bestaat, kan individualisering in de sociale zekerheid daarom alleen genderneutraal zijn als het een omvangrijke compensatie in de vorm van gelijkgestelde periodes inhoudt.

De legitimiteitsvraag kan echter ook veel ruimer begrepen worden. Waarom zouden we de sociale zekerheid individualiseren als voor veel mannen en vrouwen een levensloop fundamenteel relationeel is? Zij tekenen hun leven uit als een gezamenlijk project waarbij gemeenschappelijke doelen worden nagestreefd met inzet van middelen en tijd van de beide partners. Uit het voorgaande blijkt dat koppels er daarbij vaak voor kiezen om arbeidsinkomen op te geven in ruil voor eigen zorgtijd, vooral dan in de periode dat ze jonge kinderen hebben. Kinderen blijken hen heel wat waard.

Kirchler *et al.* (2001) benadrukken daarbij dat het eerder ongewoon is dat partners een onmiddellijk evenwicht van hun inzet verwachten. Op termijn verwachten partners wel een gelijke balans van inspanningen in een koppel, maar die termijn kan lang zijn. Bovendien is dit lange termijn evenwicht perfect te verzoenen met een taakverdeling die zorgarbeid eerder aan moeders toewijst en marktarbeid eerder aan vaders, omdat niet alleen betaald werk in de balans ligt⁵.

Natuurlijk kunnen we ons de vraag stellen of mensen zich voldoende rekenschap geven van de toekomstige risico's wanneer ze samen beslissingen nemen. Economisch onderzoek suggereert dat mensen eerder kortzichtig zijn en zeker de risico's die zich pas over een langere termijn aandienen, onderschatten. Het lijkt daarom eerder waarschijnlijk dat jonge mensen bij de aanvang van een relatie te weinig rekening houden met hun kans op echtscheiding en nog minder met de gevolgen van hun keuzes voor hun ouderdomspensioen. De individualisering van de sociale zekerheid lijkt daarop een antwoord te bieden, omdat het elk individu afzonderlijk radicaal met zijn of haar neus op de feiten drukt. Hierboven hebben we echter betoogd dat deze individualisering enkel een verbetering tegenover de huidige situatie zal betekenen mits omvangrijke compensaties van de bestaande genderonevenwichten. Het kostenplaatje daarvan is op zijn minst onzeker. Een veralgemeende compensatie is zeker op korte termijn veel duurder dan een selectief systeem dat enkel compenseert wanneer risico's realiteit worden, met andere woorden wanneer partners tot een scheiding besluiten, wanneer één van beiden overlijdt of wanneer ze samen over onvoldoende inkomen blijken te beschikken. Voorstanders van individualisering van de sociale zekerheid zullen betogen dat de individualisering van het stelsel tot een toename van de tewerkstelling van vrouwen zal leiden, wat de financiële ademruimte van de sociale zekerheid zal verruimen en bovendien het aantal compensaties voor gelijkgestelde periodes zal verminderen. Dat is ongetwijfeld waar, maar mag niet doen vergeten dat de ruime meerderheid van koppels wel degelijk tot op hun oude dag samenblijft en dus in feite geen verplichte individuele dekking van het echtscheidingsrisico nodig heeft. Bovendien vindt het gros van de gescheiden personen na verloop van tijd een nieuwe partner, waarmee ze een

⁵ Dit is niet alleen theoretisch of historisch waar. Bij gezinnen met kinderen in Vlaanderen vonden wij in 2004-2005 (GEZO-bevraging) dat 15% van de moeders de voorkeur zou geven aan een puur kostwinnersgezin als er geen financiële bekommernissen waren en 40% de voorkeur zou geven aan een arrangement waarbij de moeder een minder tijdrovende job zou hebben dan de vader.

nieuw gezamenlijk project starten en dus opnieuw aan gezamenlijke risico-indekking doen of, met andere woorden, voor elkaar willen instaan.

Toekomstig onderzoek zou kunnen narekenen wat de precieze bedragen zijn die bij de bovenstaande scenario's horen, maar het lijkt alleszins goedkoper om als samenleving te investeren in een betere inkomensbescherming bij echtscheiding dan te opteren voor genderneutrale individualisering. Deze kostenredenering spoort bovendien met de keuze om beleidsbeslissingen niet radicaal te doen verschillen van het gedrag van de meerderheid van de burgers. Als de meeste burgers fundamenteel relationeel handelen, waarom zou de sociale zekerheid dan in de plaats willen treden van die intrafamiliale solidariteit?

6 Besluit

We hebben in dit artikel geargumenteed dat het streven naar volledige individualisering van rechten gebaseerd is op een illusie die voorbijgaat aan de relationele context van het leven van mannen en vrouwen en – als afgeleide – van sociale risico's. In koppels en families zijn keuzes nooit louter individueel. Ze worden genomen door te overleggen en door rekening te houden met keuzes en noden van de partner en de andere gezins- of familieleden. Het lijkt dan ook niet overbodig om op een fundamenteel niveau na te denken over de mogelijkheid en de wenselijkheid van een verregaande individualisering van de sociale zekerheid.

Op een meer concreet niveau blijkt dat vrouwen ook na de verscheidene emancipatiegolven een kwetsbare groep blijven. Vooral vrouwen uit lage sociaal economische klassen met een lage opleiding blijven achterop in dat emancipatieproces. Als op dit moment een eenzijdige individualisering van de sociale zekerheid zou worden doorgevoerd dan zullen deze vrouwen daar eerder slachtoffer van zijn, dan dat ze erbij winnen. Ze hebben momenteel immers weinig kans om persoonlijke rechten op te bouwen en de minimale uitkeringen liggen te laag om een menswaardig leven op te bouwen, laat staan om een gezin van de nodige zorgen te voorzien. Een andere groep die niet noodzakelijk wint bij meer individuele rechten zijn vrouwen (of mannen, maar dat komt minder voor) die de zorg opnemen voor hun kinderen. Velen nemen een beperkte of langere tijd zorgverlof op, wat vaak een negatief heeft op het levensloopinkomen.

Individualisering zou dus moeten gepaard gaan met vele andere ingrepen, waaronder een betere bescherming van de zorgarbeid, vooral voor lage inkomens en alleenstaande moeders en een verbetering van de basisbescherming. Dan en pas dan kan nagedacht worden over een radicale individualisering van de sociale zekerheid. Dit mag de beleidsverantwoordelijken er intussen niet van weerhouden om het bestaande systeem inzake overlevingspensioenen op een verstandige wijze – d.w.z. rekening houdend met het voorgaande – aan te passen aan de nieuwe maatschappelijke realiteit.

Bibliografie

- Beyers, T., M. De Spiegeleire, V. Gilbert & H. Van Hove (2009), *De loonkloof tussen vrouwen en mannen in België – Rapport 2009*. Brussel: Instituut voor gelijkheid van vrouwen en mannen.
- Bogaerts, K. (2008), *Bestaan er nog financiële vallen in de werkloosheid en in de bijstand in België?* Berichten/UA, Antwerpen: Centrum voor sociaal beleid Herman Deleeck.
- Cantillon, B., J. Ghysels, A. Thirion, N. Mussche & R. Van Dam (2000). *Emancipatie in twee snelheden: over hoog- en laaggeschoolde vrouwen in 13 OESO-landen*. Berichten/UFSIA, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.
- Cantillon, B., S. Lefebure & K. Van den Bosch (2009), 'De materiële levensomstandigheden van ouderen in Vlaanderen: lessen uit Europa', in: B. Cantillon, K. Van den Bosch & S. Lefebure (eds.), *Ouderen in Vlaanderen en Europa. Tussen vermogen en afhankelijkheid*. Leuven, Den Haag: Acco, p. 53-90.
- Cantillon, B., I. Marx, S. Rottiers & T. Van Rie (2007), *Een vergelijking van België binnen de Europese kopgroep: Postremus inter pares*. Berichten/UA, Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid.
- Cantillon, B., N. Van Mechelen, I. Marx & K. Van den Bosch (2004), *De evolutie van de bodembescherming in 15 Europese landen van 1992 tot 2001*. Berichten/UA, Antwerpen: Centrum voor Sociaal beleid Herman Deleeck.
- Deleeck, H. (2008), *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken. Herziene en geactualiseerde uitgave onder leiding van Bea Cantillon*. Leuven, Voorburg: Acco, 551p.
- Eurostat (2008), 'The Life of Women and Men in Europe', *Statistical Books*, 2008 edition.
- Frericks, P. (2007). *Setting Rights. Resource Flows, Life-Course Norms and the Dynamics of Citizenship in European Pension Systems*. Onuitgegeven proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor. Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Ghysels, J. & M. Debacker (2007), *Zorgen voor kinderen in Vlaanderen: Een dagelijkse evenwichtsoefening*. Leuven: Acco.
- Ghysels, J. (2004), *Work, family and childcare: an empirical analysis of European households*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar.
- Han, S. & P. Moen (2001), 'Coupled Careers: Pathways Through Work and Marriage in the United States', in: H.-P. Blossfeld & S. Drobnic (reds.), *Careers of couples in contemporary societies: From male breadwinner to dual earner families* (pp. 201-31). Oxford: University Press.
- Han, S. & P. Moen (1999), Work and Family over Time: A Life Course Approach. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 562:98-110.
- Kirchler, E., C. Rodler & K. Meier (2001), *Conflict and decision-making in close relationship*. Hove: Psychology Press.
- Van den Akker, P., L. Halman & R. De Moor (1994), Primary relations in Western societies', in: P. Ester, L. Halman & R. De Moor (eds), *The Individualising Society, Value Change in Europe and North America* (pp.97-127). Tilburg: Tilburg University Press.
- VDAB (2008), Slimme vrouwen benen mannen bij. *VDAB ontcijfert*, 12.